

*Резнікова Н.В., к.е.н., доцент кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Т. Шевченка*

ІСЛАМСЬКА ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Аналізуються особливості ісламської фінансової системи. Наводиться аналіз її фінансових інструментів з точки зору досягнення соціальних завдань.

Анализируются особенности исламской финансовой системы. Приводится анализ ее финансовых инструментов с точки зрения достижения социальных задач.

The article depicts the characteristics of Islamic financial system. It provides an analysis of Islamic financial instruments.

Актуальність теми. Сучасна епоха поєднує прискорену економічну глобалізацію і зростаючу нерівність. Міжнародні ринки товарів, послуг і капіталу стали більш інтегрованими, про що свідчить різке зростання цієї тенденції, починаючи з 1980-х років минулого століття. Одночасно посилюється й економічна нерівність у всіх вимірах: між людьми, народами, у межах країн.

Серед вчених і фахівців поширюється думка, що глобалізація піддає ризику певні групи населення. Вона розходиться з точкою зору "Вашингтонського консенсусу", представленого світовою елітою, котра вважала лібералізацію торгівлі й інвестування універсальним засобом вирішення проблем розвитку у 1980-х і на початку 1990-х років. Ключовим поворотним моментом стало зубожіння після Східно-Азійської валютної кризи у 1997 році та наступних ринкових обвалів – від Росії до Бразилії, що спричинило серйозні заклики (часто тієї ж еліти) усвідомити, як глобалізація впливає на нерівність у світі у цілому та між країнами, зокрема. Після успіху у визначенні порядку денного "Битви Сіетла" глобалізація стала об'єднуючим фактором соціальних рухів щодо організації широкомасштабних протестів під час форумів СОТ, МВФ або самітів високопоставлених посадових осіб. За даними Звіту про світовий розвиток від Світового банку, нерівність – знову на світовому порядку денному. Однак, бракує теоретичного аналізу і сучасних емпіричних досліджень, які б пояснювали вплив фінансової моделі розвитку країни на нерівність і добробут людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нерівномірного розподілу доходів, інспіровані глобальними зрушеннями в світовій економіці, опинились в дослідницькому ракурсі багатьох зарубіжних вчених. Визначенню системних механізмів виникнення залежності присвятили свої праці вчені А. Амсен [1], А. Вендт [15], Б. Бреннер [5], П. Бурдье [4], Дж. Арігі [2], Б. Сілвер [2], Г. Файєрбах [9] та інші. Д. Долар і А. Крей [7], Б. Лондон з Т. Робінсоном [11], Ф. МакМайкл [12] та Д. Родрік [13] в своїх оцінках впливу глобального економічного зростання на бідність прихотили часом до діаметрально протилежних висновків, балансуючи між адептами та опонентами ідеї позитивної кореляції між станом розвитку фінансової системи та добробуту нації.

Арабські вчені З. Ікбал і А. Міракор [10], О. Бача [3], М.-Н. Сіддікі [14], С. Ебрахім [8] дали підґрунтя для подальшого аналізу існуючого взаємозв'язку між функціонуючою фінансовою системою та соціальною справедливістю, яку вона породжує або ліквідує. Втім, попри небайдужість економістів до дослідження даного феномену, питання впливу фінансових інструментів на вирішення соціальних проблем являє собою важливе **наукове завдання**.

Виклад основного матеріалу. Припускається, що три основні механізми пов'язують залежність капіталу і соціальну нерівність. По-перше, іноземні інвестиції у країнах, що розвиваються, породжують великі галузеві диспропорції. Галузевий дуалізм у цьому випадку перебуває між іноземним і внутрішнім секторами. Перший містить непропорційно велику частку експортного сектора у країнах, що розвиваються, але не обмежується нею. У порівнянні з внутрішнім сектором економіки вища капіталоємність і низький коефіцієнт використання місцевих трудових ресурсів поляризує розподіл доходів.

По-друге, транснаціональні корпорації у країнах, що розвиваються, нараховують непропорційно велику частку місцевих джерел кредитування та репатріюють частину прибутку, а не інвестують їх повторно у місцеву економіку. Найголовніше те, що, порівняно з вітчизняним капіталом, вони не сприяють багатьом зв'язкам з місцевими підприємствами і можуть навіть витіснити постачальників малого і середнього бізнесу, фахівців, роздрібних торговців, які підживлюють підприємницький і фаховий середній клас. Відсутність зв'язків між секторами є головною відмінністю між ПП у периферії і в центрі, де зв'язки є загальними, а іноземні інвестиції мають великий мультиплікативний ефект на місцевий бізнес.

По-третє, уряди цих країн, мотивовані необхідністю залучати та зберігати високу мобільність іноземних інвестицій, запроваджують політику, яка знижує ринкове значення праці та пригальмовує вертикальну мобільність у нижчих класах й одночасно підвищує мобільність і рівень освіти управлінської і технічної еліти ТНК. Така політика передбачає податкові пільги, гарантії репатріації прибутку і трудове законодавство, вразливе для робітників [11].

Останні роботи з цієї теми підкреслюють зменшення автономії національних урядів периферії порівняно з новими транснаціональними учасниками. Вчені стверджують, що країни, які сильно залежать від іноземного капіталу і обтяжені величезним боргом, підпорядковуються ТНК і багатостороннім установам з питань розвитку, зокрема, МВФ і Світовому банку [12]. Ці глобальні гравці впливають на економічну і соціальну політику як прямо (шляхом "зв'язування" кредиту з зобов'язаннями щодо політики у галузі структурних перетворень), так і опосередковано (шляхом створення конкурентного середовища для іноземних інвестицій серед країн, що розвиваються, яке знижує заробітну плату і спонукає знизити трудові й екологічні норми). Д. Родрік стверджує, що підвищення мобільності капіталу послаблює здатність країн, що розвиваються, запроваджувати податок на капітал і забезпечувати соціальне страхування працівників. Лібералізовані правила інвестування підривають національну політику щодо зростання зайнятості і заробітної плати, цільової професійної підготовки, переваги найму і місцевих умов купівельної спроможності [13].

Велика кількість економічних проблем, включаючи бідність, соціальну та економічну несправедливість, нерівність доходів і багатства, економічну нестабільність та інфляцію перебувають у конфлікті з системою цінностей ісламу, який регулює відповідальність за обіг грошей і стабільність банківської системи в частині, що відповідає за досягнення соціально-економічного розвитку і, отже, ліквідації економічних дисбалансів. Принцип переваги та функціональності ісламської банківської системи включає в себе економічний добробут з повною зайнятістю і максимальною швидкістю економічного зростання, рівний розподіл доходів і багатства і, як результат, соціально-економічну справедливість, продуктивну мобілізацію заощаджень й стабільність вартості грошей [3].

На сьогодні нерівність у розподілі доходів як в середині країни, так і за її межами є більшою, ніж раніше. Нерівність зростає, і це розглядається як загроза для соціальної та економічної стабільності, велика відповідальність за яку покладена на валютно-фінансову систему. У результаті того, що найголовнішим з пріоритетів західних банків є саме досягнення високих показників рентабельності, а не соціальні імперативи, виникає нерівномірний розподіл доходів, сильний перекид у бік заможної частини суспільства, що несправедливо позбавляє незаможних громадян до доступу до фінансування.

Відомо, що часом комерційні банки у своєму прагненні максимізації прибутку та мінімізації ризику уникають фінансування проєктів високоризикових, навіть якщо вони потенційно представляють кращі можливості для вирішення соціальних завдань, що стоять перед країною.

Для ісламських банків, які серед іншого прагнуть максимізувати соціальну складову своєї діяльності, серед ключових завдань стає зміцнення економічного розвитку. Саме тому ісламські банки наполегливо працюють над подоланням існуючих дисбалансів у доступі до кредитних ресурсів, що опосередковано викликає позитивний вплив на соціально-економічне становище у зв'язку з більш рівномірним розподілом доходів.

Справді, однією з ключових засад ісламської банківської системи є заборона «ріби» (або надлишка), під яким розуміється будь-який невинуватий приріст капіталу при здійсненні торгової угоди. Іншими словами, будь-яка заздалегідь визначена ставка, залежна від термінів і величини позики і не залежна від успішності інвестицій, називається «рібою» і є забороненою. Більшість ісламських учених відносить до поняття «ріба» не лише високий, лихварський, але і будь-який позиковий відсоток. Така заборона виправдовується уявленнями про соціальну справедливість, рівність і права власності. Так, іслам заохочує отримання прибутку, проте засуджує використання відсотка в цілях отримання прибутку, оскільки така діяльність не призводить до створення продукту і не може збільшити соціальний добробут. Таким чином, соціальна справедливість вимагає аби позичальники і кредитори отримували винагороду або збитки на паритетних основах і щоб процес накопичення та створення багатства в економіці відбивав реальний внесок економічних агентів у економічний розвиток.

З. Ікбал і А. Міракор [10], О. Бача [3], М.-Н. Сіддікі [14], С. Ебрахім [8] наголошують, що функціонування ісламських банків не залежить від застав, що призводить до кращого розподілу прибутків, забезпечуючи доступ до фінансування бідних верств суспільства. Так, на відміну від традиційних методів, ісламське фінансування не зосереджене виключно навколо питання кредитоспроможності, а й на достоїнствах і рентабельності проєкту. За З. Ікбалом, стабільність ісламської фінансової системи забезпечується саме за рахунок ліквідації боргового фінансування та підвищення ефективності розподілу [10].

Аналітичні моделі демонструють стабільність ісламської банківської системи, що базується на відсутності фіксованих процентних витрат і неможливості рефінансування за рахунок позикових коштів, а структура її пасивів і активів симетрично відповідає участі у прибутку.

Справді, М.-Н. Сіддікі [14] підтримує ідею про те, що система, заснована на прибутках, є більш стабільною ніж та, що базується на процентах. Авторами відзначено, що борг на основі відсотків фінансування є важливим чинником виникнення економічної нестабільності в капіталістичній економіці.

Втім, іслам закликає до прибутковості, оскільки прибуток символізує успішні бізнес рішення і створення нових багатств. Відсотки, з іншого боку, це вартість, яка не залежить від результатів господарської діяльності. Логіка міркувань така: проблеми у бізнесі унеможливають створення багатства, а соціальна справедливість вимагає, щоб кредитори і позичальники ділили як прибутки, так і збитки на основі справедливості, і цей метод передбачає накопичення та розподіл багатства в економіці за справедливостю, що відображає істинну продуктивність [10]. Для досягнення цих цілей є кілька режимів фінансування, що використовуються у ісламській банківській діяльності.

Таблиця 1. Вплив ісламських банківських інструментів на соціально-економічний розвиток країни [14].

<i>Назва фінансового інструменту</i>	<i>Контроль бідності</i>	<i>Контроль безробіття</i>	<i>Контроль інфляції</i>
<i>Мурабаха</i>	-	-	-
<i>Мушарака</i>	+	+	+
<i>Мудараба</i>	+	+	+
<i>Істісна</i>	+	+	-
<i>Салам</i>	+	+	-
<i>Іджара</i>	-	-	-

Угода мурабаха – це угода з продажу товару, придбаного банком за заявкою клієнта. Ціна продажу товару банком визначається сторонами як сума ціни покупки і погодженою сторонами договору націнки. Втім, на сьогодні серед арабських вчених відсутні будь-які дослідження, що підтверджували б прямий вплив мурабахи на скорочення бідності та оцінювали б її вплив на потенційну інфляцію.

Згідно з угодою мушарака, що являє собою партнерство, як правило, з обмеженим терміном дії, яке створене для здійснення конкретного проекту, прибуток ділиться на заздалегідь визначеній основі, так само як і загальні збитки пропорційно внесеному капіталу. У цьому випадку мушарака заохочує партнерські відносини, створення робочих місць в країні, сприяє організації корпоративної культури в суспільстві і зростанню кваліфікованого персоналу. Мушарака, в такий спосіб, має потужний вплив на стримування інфляції, зменшення частки економічно невиправданих кредитів та заохочення спільних підприємств.

Мудараба як форма інвестиційного партнерства між банком і бізнесом розділяє ризики і збитки/прибутки між сторонами на заздалегідь узгодженому рівні. Мудараба здійснює істотний вплив на зниження безробіття як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі шляхом створення стимулів бізнес-управління кваліфікованими кадрами і сприяння комерційній діяльності. До того ж, мудараба допомагає контролювати інфляцію шляхом сприяння безвідсоткової діяльності.

Іджара як форма лізингу, згідно з законами шаріату, пов'язана з правами на використання активу, за яким банк купує актив, потім здає його в оренду клієнтові протягом певного періоду в обмін на заздалегідь узгоджені щомісячні платежі. Положення угоди дозволяють клієнтові придбати актив в кінці узгодженого терміну. Іджара не має прямого впливу на скорочення масштабів бідності і має незначний вплив на зниження безробіття. Тим не менш, вона має великий потенціал для захисту від інфляційних процесів для середнього класу і підприємців завдяки можливості використання активів без раптового відтоку грошових коштів. Це дає їм можливість змінити або замінити, навіть після кількох місяців або років, їх обладнання або техніку без особливих коливань грошових потоків. Втім, іджара, як і звичайна оренда, іноді призводить до інфляції: якщо економіка функціонує в умовах повної зайнятості, то підвищується попит на товари, що спричиняє підвищення цін на ринку.

Істісна, ще одна форма прямого договору купівлі-продажу, являє собою довгостроковий механізм фінансування, згідно з яким ціна узгоджується відносно активів, зазначених у договорі. Істісна особливо корисна в житловому секторі, забезпечуючи підвищення попиту на будівництво, а, отже, опосередковано сприяє створенню робочих місць. Щодо впливу істісни на інфляцію існує небагато досліджень, втім усі вони наполягають на тому, що її вплив є мінімальним.

Салам – договір купівлі-продажу, який вимагає від покупця передоплату за товар, який буде поставлений пізніше. Салам є досить дієвим в зниженні бідності сільськогосподарського сектора. Згідно З.Ікбала та А.Мірагора, салам має величезний потенціал для скорочення безробіття у сільській місцевості і знижує тенденцію до урбанізації, дозволяючи фермерам і землеробам вести господарську діяльність [10]. Салам має великий вплив на зниження інфляції в умовах, коли ціни на продукти харчування досягли свого піку через забезпечення більшої сукупної пропозиції останніх.

Висновки. Досягнення справедливості у суспільному устрої є однією з найважливіших цілей ісламу, що стає можливим тільки тоді, якщо всі інститути, створені людьми, включаючи фінансову систему, працюють у напрямку досягнення цієї мети. Фінансова система може сприяти забезпеченню справедливості, якщо вона, крім того, що має бути стабільною та стійкою, задовольняє дві умови. Перша з них полягає у тому, що фінансисти мають розділити ризики з власниками капіталу (позичальниками), а друга – у тому, що справедлива частина банківського кредитного потенціалу повинна бути доступною для бідного населення з метою подолання бідності, підвищення рівня зайнятості та підприємництва, що потягне за собою більш рівномірний розподіл доходів та капіталу.

Для того щоб задовольнити першу вимогу, іслам вимагає від фінансистів та підприємців рівномірного розподілу доходів та збитків. Для цього одним з основних принципів ісламських фінансів є переконання, що без ризику нема і прибутків. Запровадження принципу розподілу прибутків та ризиків у сучасну світову фінансову систему змусить фінансові установи обережніше зважувати вірогідні ризики та ефективніше контролювати використання позичальниками наданих ними коштів. Подвійна оцінка ризиків як фінансистами, так і підприємцями призведе до покращення ринкової дисципліни у світовій фінансовій системі, що потягне за собою скорочення необмеженого кредитування та сприятиме її оздоровленню. Однак забезпечення участі банків у ризиках може бути недостатнім, адже жага до збільшення прибутків може навіть за таких умов змусити банки вдаватися до надмірного кредитування. Таким чином, необхідно також мотивувати депозитаріїв відігравати активнішу роль у покращенні ринкової дисципліни. Це стане можливим лише тоді, якщо і вони будуть брати участь у розподілі доходів та збитків.

В той самий час було б несправедливим змушувати власників кредитів до запитання брати участь у ризиках фінансових операцій, адже вони не отримують ніякого доходу, проте необхідно забезпечити повернення таких депозитів вкладникам. На відміну від зазначеного виду депозитів, в ісламській банківській системі існує і інший – депозит у вигляді інвестицій, що приносять вкладнику дохід. Такі депозитарії, відповідно, мають брати участь у ризиках, що забезпечується шляхом перетворення депозитаріїв у акціонерів.

Так, вкладання депозитів у фінансові інститути буде означати купівлю акцій цієї установи. Якщо ж депозитарій захоче забрати депозит, він просто продасть свої акції назад. Це, в свою чергу, спонукає депозитаріїв спостерігати за діяльністю своїх банків та вимагати більшої відкритості, кращого управління та більш ефективного управління ризиками, аудиту, регулювання та нагляду. Забезпечення участі депозитаріїв у ризиках, в свою чергу, стимулюватиме їх обережніше підходити до вибору банку.

Література

1. Amsden A. Good-bye dependency theory, hello dependency theory.[Electronic resource]/ A. Amsden. - Mode of access: <http://sites.jmu.edu/benbrewer/files/2011/01/SCID-Amsden.pdf>.
2. Arrighi G., Silver B., Brewer B. Industrial convergence, globalization, and the persistence of the north-south divide [Electronic resource] / G. Arrighi, B. Silver, B. Brewer. – Mode of access: <http://www.oppapers.com>.
3. Bacha O. I. Conventional versus Mudharabah Financing: An Agency Cost Perspective [Electronic resource] / Bacha O. I. - Mode of access: http://econpapers.repec.org/article/ijejournal/v_3a5_3ay_3a1995_3ai_3a2_3ap_3a33-50.htm.
4. Bourdieu P. Socialtheory [Electronic resource] / P. Bourdieu. - Mode of access:<http://jourdan.ens.fr/~eollion/cours/PBST09-finalsyllabus.pdf>.
5. Brenner R. Economics of global turbulence: the advanced capitalist economies from boom to stagnation[Electronic resource] / R. Brenner. – Mode of access: <http://books.google.com.ua>.
6. Chapra M.U. Islamand the Economic Challenge [Electronic resource] /M.U. Chapra. - Mode of access: <http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2009/09/Islam-and-the-Economic-Challenge.pdf>.
7. Dollar D. Growth Is Good for the Poor [Electronic resource] / D. Dollar, A. Kray. – Mode of access: http://www.cepr.net/documents/publications/econ_growth_2001_05.pdf.
8. Ebrahim S. Pricing Asset Backed Islamic Financial Instruments [Electronic resource] /S. Ebrahim. - Mode of access: <http://elibrary.ru/item.asp?id=1441506>.
9. Firebaugh G. Does industrialization no longer benefit poor Countries? A comment on Arrighi, Silver and Brewer [Electronic resource] / G. Firebaugh. - Mode of access: <http://sites.jmu.edu>.
10. Iqbal Z. Progress and Challenges of Islamic Banking [Electronic resource] /Z. Iqbal, A. Mirakhor - Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/tie.4270410406>.
11. London B. The Effects of International Dependence on Income Inequality and Political Violence[Electronic resource] / B.London, T.Robinson. - Mode of access: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2095798>.
12. McMichael P. Development and Social Change: A Global Perspective [Electronic resource] / P. McMichael. - Mode of access: <http://www.amazon.com/Development-Social-Change-Perspective-Sociology/dp/B006QS3GHE>.
13. Rodrick D. Has Globalization Gone Too Far? [Electronic resource] / D. Rodrick - Mode of access: <http://www.olivialau.org/ir/archive/rod1.pdf>.
14. Siddiqi M.N. Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature [Electronic resource] / M.N. Siddiqi. - Mode of access: <http://www.onlineislamicstore.com/b10011.html>.
15. Wendt A. The agent structure problem in international relations theory [Electronic resource] / A. Wendt– Mode of access: <http://www.scribd.com>.